

ÜRETKEN VE ÜRETKEN OLMAYAN EMEK AYIRIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: ADAM SMİTH'İN "EMEĞİ" Mİ? KARL MARX'İN "DEĞERİ" Mİ?

Metin ALTIOK*

Özet

Kapitalist üretim tarzının 1970'li yıllardan itibaren uzun dönemli krize girmesiyle birlikte üretken ve üretken olmayan emek ayrımı Marksist yazında farklı bağlamlarda tartışılmıştır. Küreselleşme sürecinin, kapitalist sistemi krize sürüklemesiyle birlikte yeniden önem kazanan Marksist ekonomi politik, üretken ve üretken olmayan emek belirlenimi sorununu yeniden değerlendirmeyi gerekli kılmıştır. Bu çalışma, ekonomi politik kuramda Adam Smith ve Karl Marx'ta üretken ve üretken olmayan emek ayrımının çerçevesini kurmayı ve emek-değer ikilemini irdelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, öncelikli olarak A. Smith'in üretken ve üretken olmayan emek ayrımını ele alış biçimini ve K. Marx'ın bu ayrıma yönelttiği eleştirileri üzerinde durulacaktır. Bunu takiben Marx'ın üretken ve üretken olmayan emek ayrımının özgünlüğü ve A. Smith ile farklılığı ortaya konulacaktır. Sonuçta marksist üretken ve üretken olmayan emek ayrımının belirleniminin kapitalist sistemin kriz çözümlenmeleri ve politik mücadele açısından önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Üretken ve Üretken Olmayan Emek, Artık-Değer, Kapitalizm, Sınıf

An Assessment on Productive and Unproductive Labor: Adam Smith's "Labor" or Karl Marx's "Value"?

Abstract

The distinction between productive and unproductive labor has been discussed in Marxist literature within different contexts upon long-term crisis of capitalist mode of production since 1970's. Marxist political economy that has come into prominence due to crisis of capitalist system led by globalization process has required re-examination of the problem of productive and unproductive labor determination more precisely. This study aims at establishing framework of distinction between productive and unproductive labor in Adam Smith and Karl Marx within the context of political economy and assessing labor-value dilemma. In this study, first of all A. Smith's approach to distinction between productive and unproductive labor and criticisms made by K. Marx about this distinction will be discussed. Following that, originality of distinction between productive and unproductive labor made by Marx and its difference from A. Smith will be exhibited. In conclusion, importance of determination of Marxist distinction between productive and unproductive labor in terms of crisis analyses of the capitalist system and political struggle will be discussed.

Keywords: Productive and unproductive labor, surplus value, capitalism, class.

* Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Mersin.

GİRİŞ

Küreselleşme sürecinin 2008’de kapitalist ekonomiyi krize sürüklemesiyle yeniden canlanan ve ana akım iktisatçılar¹ tarafından bile tartışılan marksist ekonomi politik kuram, kapitalist birikimin yavaşlamasının nedenlerini analiz etmede yeniden ön plana çıkmıştır. Marksist ekonomi politiğe artan bu ilgi, kapitalizmin 1970’lerin başında uzun dönemli krize girmesiyle birlikte farklı bağlamlarda tartışılan ve çözümden uzak bir noktada iken bırakılan Marx’ın emek-değer kuramının ve üretken ve üretken olmayan emek ayırımının² belirleniminin de yeniden daha titiz irdelenmesini gündeme getirmiştir. Bu belirlenimin yeniden gündeme gelmesinin ardında yatan temel etmenlerden biri, yaşanan krizin nedeninin sermayenin yeniden üretim sürecinde kesintisiz bir biçimde yaratılan artık-değer kitlesinin kendini gerçekleştirme sırasında üretken olmayan sektörlerde istihdam edilen emek alanının üretken sektörlerde istihdam edilen emek alanına göre giderek genişlemesi. Diğer ise, kapitalizmin karşı karşıya kaldığı kâr oranlarının düşme eğilimi krizini engelleme çabalarının, üretken olmayan faaliyetleri ve sermayeyi (para sermaye) üretken faaliyetler ve sermayeye (reel sermaye) nazaran hızla büyütmesidir.

ÜOE ayırımı arasındaki belirlenim, Marx’ın kapitalist üretim tarzına yönelik eleştirisinin en önemli kavramlarından biridir ve sermaye birikimi açısından büyük bir önem taşıdığı için kapitalist birikim sürecinin genişlemesi sermayenin artık-değer üreten belirli tip bir emek ile sürekli olarak mübadeleye girmesini zorunlu kılar. Bu anlamdadır ki, Üretken emek, sermaye için artık-değer üreten emektir (Marx, 1999b:219). Her emek toplumsal sistem açısından bir sonuç ve ürün üretir ancak her sonuç ve ürün veren emek sermaye için artık-değer üretmez (Karahanoğulları, 2009: 141). Söz konusu olan “genel olarak” üretken emek değil, “sermaye için üretken olan” emek üretkendir (Marx, 1998:142-143). Bu anlamdadır ki, “ÜOE arasındaki ayırım sermaye birikimi açısından yaşamsaldır ve yalnızca üretken emekle mübadele, artık-değerin yeniden sermayeye dönüştürülmesinin koşullarından birini sağlayabilir” (Marx, 1999a:117). Toplam toplumsal emeğin üretken kullanımı ile üretken olmayan kullanımı arasındaki bölüşüm, kapitalist sistemin değişken sermaye, toplam artık-değer ve artık-değer oranı gibi önemli değişkenlerin büyüklüklerinin belirlenmesinde temel rol oynar. Değişken sermaye üretimine katıldığı metaya kendi değerinin üstünde ve ötesinde bir değer aktardığı için büyüklüğü sadece üretken emeğin ücreti tarafından belirlenir. Ancak, toplam artık-değer kâr, faiz ve rant toplamından oluşup hem üretken hem de üretken olmayan emeğin ücreti tarafından belirlenmektedir. Kâr oranı, artık-değer oranı ile sermayenin organik bileşiminden doğrudan etkilendiğinden ÜOE ayırımı, kâr oranını etkileyen ve kapitalizmin kâr oranlarının düşme eğilimine dayalı krizleri anlaşılabilir kılan bir faktör olarak göz önünde bulundurulmalıdır (Savran ve Tonak, 1999:115-116). Ayrıca ÜOE ayırımı, küreselleşme süreciyle birlikte tüketici hizmetlerin büyümesinin sermaye birikimi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini anlamamıza da yardımcı olacaktır. Bu ayırım bir yandan hizmet sektörünün kapitalizmin gelişmesiyle büyümesi, öte

yandan kamu kesiminin, ticaretin, küçük meta üreticilerinin finans sektörünün istihdam ettiği emeğin ve para meta dolaşımı dışında kalan emeğin niteliğinin anlaşılmasında önemli rol üstelenmektedir.

Bu çalışma, ÜOE üzerine yapılmış tartışmalara girişmeksizin, ekonomi politik bağlamda Adam Smith ve Karl Marx'ta ÜOE ayrımının çerçevesini kurmayı amaçlamaktadır. Burada Smith'in üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımını ilk kez sistematik olarak kurmaya çalışmış olması, Marx'ın bu çabaya özel bir dikkat gösterdiği ve bu kavram için Smith'in tanımını bir değerlendirme ölçütü olarak kullandığı göz önüne alındığında değerlendirmeyi A. Smith'le başlatmak uygun olacaktır. Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde ÜOE ayrımının belirleniminin Marksist ekonomi politikte nasıl bir sorunsala dayandığı tartışılmaktadır. İkinci bölümde sermaye birikim sürecinde Smith'de ÜOE ayrımını ve bu ayrımı irdeleyiş biçimi ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Marx'ın Smith'in ÜOE ayrımına yönelttiği eleştiriler üzerinde durulacaktır. Burada Marx'ın sadece Smith'in ÜOE ayrımı üzerinden eleştirisi olmadığı daha çok klasik ekonomi politığın ortaya koyduğu emek-değer teorisinin eleştirel bir analizi olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Daha sonra Marx'ın ÜOE ayrımının özgünlüğü ve Smith ile farklılığı ortaya konulmaya çalışacaktır. Çalışma Marx'ın metinlerinde hangi yorumun ve tanımın doğru olduğuyla değil, ÜOE ayrımını, soyutlama ile olgu arasındaki sorunsal ilişki üzerinden değerlendirmektedir. Sonuçta Smith'in ayrımı, Marx'ın buna eleştirisi ve kendi kurduğu ayrımın özgünlüğünün Marksist ekonomi politikte emek-değerin, sermaye birikiminin, işçi sınıfı bilincinin ve örgütlenmesinin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Marksist anlamda ÜOE ayrımının belirleniminin önemli olduğu vurgusu, ekonomi politikte kapitalist sistemin işleyişini, kriz çözümlerini ve sınıf mücadelesini şekillendirecektir.

I. ÜRETKEN VE ÜRETKEN OLMAYAN EMEK AYIRIMININ BELİRLENİMİ SORUNSALI

Günümüz kapitalist toplumlarında gözlemlenen emek çeşitlerinin ÜOE kategorileri altında nasıl sınıflandırılacakları ve belirlenimi sorunu Marksist sınıf tartışmaları içinde kendine yeniden yer bulan temel vurguları oluşturduğundan bu kategorileri sınıflandırmak için belirlenim çizgilerinin çekilmesi, politik mücadelede olduğu kadar teorik mücadelede de, Marksizm'in vazgeçilmez öğeleri olmuştur. Tartışmaların bir boyutunda sayıları giderek artmakta olan mühendisler, muhasebeciler, doktorlar, teknisyenler, öğretmenler (öğretim elemanları), araştırmacılar vb. yeni toplumsal kesimlerin nesnel olarak işçi sınıfına dâhil edilip edilemeyecekleri (ayrıca bu kesimlerin sosyalist bir toplumda da nesnel olarak gerekip gerekmeyecekleri) ve dolayısıyla sınıf mücadelesi içinde siyasal konumlarının nasıl belirlenebileceği yönündedir. Tartışmanın bir diğer boyutunda ise ev içi kadın emeğinin "dolaylı üretken emek" kategorisi içinde tanımlanmasıdır. Bu ise daha çok kadın hareketi taleplerinin, marksist teorinin bütünlük ve politik hedeflerle örtüşüyor olduğunu gösterme çabasının ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Burada üretken emek kavramı dışında kalan ama faaliyetleriyle emeğin

üretkenliğini yükselten bu toplumsal kesimlerin (kapitalist üretim normlarında henüz yeterince örgütlenmemiş eğitim, sağlık, adalet ve güvenlik sektörlerinde istihdam edilen emek, ev içi emek vb.) emeğinin “dolaylı üretken emek” olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı vurgusu önem kazanmaktadır.

Marksist ekonomi politik yazında ÜOE ayrımı, kapitalizmin 1970’lerin başından itibaren uzun dönemli krize girmesiyle birlikte farklı bağlamlarda tartışılmıştır. Daha çok sınıfsal ayrım ve sınıf bilinci vurgusu üzerinden yürütülen ve sorunların çözümlenmesinden henüz uzak bir noktada iken bırakılan bu tartışmalar (Savran-Tonak, 1999:114). 2007’nin sonlarından itibaren giderek derinleşen kapitalist sistemin uzun dönemli krizine bağlı olarak yeniden canlanan marksist kriz çözümlerinin ÜOE kategorisinden yola çıkılarak içsel tutarlılığını sağlama girişimleriyle örtüşmüş ve yeniden alevlenmiştir. 1970’lerde başlayan bu tartışmaların bir bölümü, “Sosyolojik Marksizm” adı altında toplanan “sosyoloji”nin, XX. yüzyılda kapitalist birikim sürecinde çalışanlar arasında ortaya çıkan farklılaşmaları, bu kesimlerin sınıfsal bütünlüğünü ve siyasal ifadesini marksist sınıf analizinin, karşılamadığı iddiasına dayandırmıştır (Burawoy-Wright, 2000). Ancak bu yaklaşımın mavi ve beyaz yakalı olarak ayırt edebildiği farklılığı tanımlama çabası, marksist kategoriler içinde teorik ve siyasal bir bütünlük oluşturmaktan yoksun kalmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren hem dünyada hem de Türkiye’de özel ve kamu kesiminde sayıları giderek artmakta olan ve meta üretiminde istihdam edilmeyen genişleyen bir hizmet sektörünün varlığı bu sektörde çalışanların sınıfsal konumunun belirlenmesini gündeme getirmiştir. Yapılan çalışmalarda bu kesimlerin ne kadar işçi sınıfının bir parçası olduğu üzerine odaklanılmıştır. Aynı şekilde kamu sektöründe istihdam edilen emeğin kategorik olarak nasıl değerlendirilebileceği ve bunların nasıl örgütlenebileceği sorunu da ÜOE tartışmalarını alevlendirmiştir.

Bütün bu tartışmaların arka planını, sosyalist hareketlerin Marx’ın teorik bütünlüğünü oluşturan ekonomi politik Hegel felsefesinden ayırarak kurma çabalarının politik mücadeleleri ile “örtüşmesi” oluşturmaktadır. Dolayısıyla ÜOE kavramları için belirlenim çizgilerinin çekilmesi teorik mücadelede olduğu kadar politik mücadelede de, Marksizm’in vazgeçilmez bir ögesidir. Bu nedenle Marksist kavramları netleştirmek ve teorik bütünlüğünü kurmak için her seferinde Marx’ın “*Kapital*”i ‘okunur’ ve ‘yeniden okunur’. Ancak Marx’ın aynı satırlarına referans vermelerine karşın, birbirinden tamamen zıt sonuçlara ulaşan çalışmalarla dolu bir Marxist yazında hangi tanımın Marx’ın doğru yorumu olduğu, bunu tespit etmenin yolunun ne olduğu ve bunun içinden nasıl çıkılacağı sorunsalları ekonomi politik içinde ÜOE tartışmalarıyla ilgilenen birisi için karşılaşması kaçınılmaz sorular olarak görünüyor.

Bu çalışmada Marx’ın “*Kapital*”deki sunduğu genel çerçevesinin dışına çıkılmayacaktır. Çünkü, ÜOE kavramının ve kategorik ayrımın belirlenimine dair genel bir kavrayış oluşturmada, emek-değer kuramı bağlamında sermaye birikim sürecinin kendi içsel çelişkilerinin dışı vurumu olduğunu ileri süren Marx’ın “*Kapital*”inin hala zengin bir açıklayıcılığa sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak,

Marksist kavramlar ve kategoriler üzerine yapılan teorik ve politik tartışmalardaki muğlaklık, amacı A. Smith'den yola çıkarak K. Marx' da ÜOE ayırımının tam olarak nereye ait olduğunu belirlemek olan bu çalışmanın bunu bir teorik bütünlük içinde gösterememesi de başka bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yukarıda kısaca değinilen tartışmaların bütününe ele alınması bu çalışmanın sınırlarını aşabilir. Tabi ki bu bakış açısı, bugüne kadar gelinen bu yöndeki tartışma çabalarının bütünüyle göz ardı edildiği ve önemsiz veya yersiz olarak değerlendirildiği anlamına da gelmemelidir. Hemen belirtmek gerekir ki, bu çalışmanın sınırlılığı ve eksikliği yukarıda belirtilen kuramsal tartışmaları netleştirme çabalarının bir kısmının halen bitirilmemiş ve belli bir teorik bütünlük içerisinde oturtulamamış olmasından da kaynaklanmaktadır.

Biliniz ki, teorik 'engeller' ve/veya 'boşluklar' ile siyasal başarısızlıklar her zaman birebir örtüşmez. Fakat siyasal başarısızlıklar, 'teorik engeller' veya 'boşluklar'a karşı daha duyarlı olmayı zorunlu kılar. Bu duyarlılıkla, kimi zaman kapitalizminden hareketle, tarihsel materyalizmi her zaman ve her yerde geçerli bir "**bilim**" olarak kurabilmek ve sürdürülebilmek adına kayıtsızca göndermeler yapan Marksist çabalar, 'teorik engeller ve 'boşluklar'ı dolayısıyla siyasal başarısızlıkları derinleştirmektedir. Tarihi, 'genel olarak üretim' kavramı üzerinden anlamayı amaçlayan ve dolayısıyla tüm yönleriyle bütünsel olarak tanımlamaya çalışan böylesi bir yaklaşım, ya çelişkisi kendinden menkul (teşvik/engel) üretici güçler - üretim ilişkileri ikiliğiyle ve üretici güçleri sınıflar mücadelesinden bağımsız, nesnel üretim araçlarının sayılması yoluyla tanımlamakta ya da kerameti kendinden menkul bir gelişme (emek üretkenliğinin gelişmesi) varsayarak tarihi tekniğe ve onun otonom gelişmesine indirgemektedir. Öyleyse tekniğin gelişmesi, bilimin ilerlemesi kendi başına olumludur; teknik kapitalist toplumda görülmedik bir gelişme gösterir ve kapitalizmi tarihi olarak anlamlı (tarihi misyon) ve güncel olarak katlanılabilir kılan da budur; Kapitalist üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişimine engel olduğu andan itibaren (kriz anları) bu engeli kaldırmak gerekir ki (irrasyonel olduğu için !) üretici güçler sere serpe gelişebilsin. Ancak üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki dengelemeyi ve gerekli uyarlamayı, başka toplumsal biçimler (örneğin, sosyalizm), söz konusu olduğunda kim yapacaktır? 'Bilim' insanları (adamları ve kadınları), mühendisler, teknisyenler ve iktisatçılar (ve özellikle de onlar) mı? Kim bilir? Ya da tarih, insan emeğinden ve onun yabancılaşmasından çıkarılır, doğa ve insan emeğinin, ilk karşı karşıya geldiği andan itibaren (ilk günah?) süren ve kafa ve kol emeğinden ayrışmasıyla şiddetlenen çelişki ve yabancılaşma bir 'barış' anını özlemektedir: Bütünsel insan.

Sorun, tarih-genel olanın, tarih-geçici olanı bir süreklilik içinde kavramasıyla sınırlı değil gibi görünüyor. Bütünsel insana ulaşmadan tarihin bütünsel bilgisine ulaşılacağı, değişmeden kalan bir öze başvurmadan, nasıl savunulabilir? Kapalı ve rasyonalist bir diyalektik anlayışın Hegel'de olduğundan başka bir anlamı olabilir mi? Marx' (1857) "*Ekonomi Politikin Eleştirisine Giriş*" de, içinde bulunulan toplumun eleştirisinin yapılmadıkça tarihe hep sosyo-eksantrik bir açıdan yaklaşılacağını belirtir: "Sözde tarihsel evrim, genel olarak, en

son toplumsal formasyonun kendisinden önce gelen biçimleri kendisine yönelmiş aşamalar olarak kavranılması olgusuna dayanır ve bu nedenle de tek yanlıdır” (Marx, 1979:245-46). Dolayısıyla kapitalist toplumun eleştirisi, kapitalizm öncesi biçimleri tahlil etmeden tek yanlı olmayan kavrayışa olanak sağlayabilir mi? Sorular ve sorunlar çoğaltılabilir. Çalışma, yukarıda sıralanan sorunların gerginliğini taşıyacak olmakla birlikte, Marx’ın temel yöntemi olan kavramın en genel tanımı ile başlayıp, kavramı sorunsala uygun diyalektik adımlarla somuta doğru, yani kavrama daha fazla açıklayıcı güç kazandıran ve toplumsal gerçekliğin farklı alanlarını bütünleştirici olan ‘tarihi maddecilik-diyalektik’ anlayışıyla çözümlenmeye çalışacaktır.

Marx kapitalist üretim tarzını tahlil etmiştir ve bu anlamda , 'genel olan', 'özgül olan'ın dışında bir anlam ifade etmez. Marx'ın deyişiyle; “... En soyut kategoriler, soyut doğalarından ötürü her çağda geçerli olsalar bile, fiilen bir soyutlama olarak ortaya çıkmaları tarihin bir ürünüdür ve ancak bu koşullarda ve bu çerçevede tam anlamıyla geçerlidirler” (Marx, 1979:246-47; Marx, 1978:259-260). Her soyutlama olgu düzeyinde sınanır ve olgudan tekrar soyutlama yapılarak diyalektik bir biçimde kurama doğru ilerlenir (Ollman, 1993). Soyutlama ile olgu arasındaki ilişkinin etrafında döndüğü eksen ise sorunsal olacaktır. Sorunsal kuramcının çoğunlukla deşifre etmediği, ulaşmaya çalıştığı yargı, düşünsel yönelim olarak tanımlanabilir. Bütün kuramsal soyutlamalar, çok belirlenimli olgusal gerçeklik karşısında bir yer bulabilecek ve doğrulanabilecektir. Ancak her sorunsal, için her soyutlama düzeyinin yeterli, uygun ve doğru olması beklenemez. Çünkü soyutlanan bu ilişkilerin varlığı ortada olabilir ve doğrulanabilir, ancak sorunsala tam yanıt vermeyebilir (Karahanoğulları, 2006:82: 2008:118-120). Örneğin, ekonomik krizleri anlamlandırma sorunsalı için sadece eksik tüketim, kâr sıkışması ve kâr oranlarının düşme eğilimi ile sermaye birikimi arasındaki ilişkinin soyutlanması ya da sınıf mücadelesi için emek ile sermaye arasındaki çelişkinin soyutlanması yeterli olamayabilir. Aynı şekilde ÜOE ayırımının belirlenimi sorunsalını da sadece üretim sürecinde yaratılan metaların değeri ile emek değeri arasındaki ilişkinin soyutlanması biçiminde ele almamak gerekir.

II. ADAM SMİTH'DE ÜRETKEN VE ÜRETKEN OLMAYAN EMEK

ÜOE ayırımının temelleri merkantilistlere ve fizyokratlara kadar gider. Her ne kadar bunun tam bilincinde olmasalar da merkantilistler için dış ticarete kârlılık sağlayan alanlarda çalışan emek üretkendir. Fizyokratlar ise, yalnızca tarımsal emeği üretken kabul etme yanlışlığına düşmüş olsalar da emeğin, net ürünü kendisi için değil, toprak sahibi için üretmesiyle net üründe cisimleşen artık-ürünü üreten emeğin üretken emek olacağını kabul ederler. Adam Smith üretken emeği artı-ürün yaratan emek bağlamında öngördüğü ölçüde merkantilistlerin ve fizyokratların izinden gitmiştir. ÜOE tartışmasını başlatan A. Smith'e göre ulusal geliri belirleyen iki faktör vardır. Bunlar, emeğin verimliliği ve üretken emeğin, üretken olmayan emeğe oranıdır (Savaş, 2000:276). Smith harcadığı nesnenin değerine değer katan ve katmayan emek türleri olduğundan söz ederek ÜOE ayırımına gitmiştir.

Smith'de üretken emeğin kolaylıkla ayırt edilebilen iki tanımı vardır. Bu tanımlardan ilki, sermayenin istihdam ettiği emek ile gelirle değişilen emek ayırımına dayanır ve sadece sermayenin istihdam ettiği meta üretimi yapan emeğin üretken olduğuna işaret eder. İkincisinde ise kendini satılabilir maddi bir metada cisimleştiren yani fiziksel değer yaratan emeğin üretken olduğunu söyler. Smith, *Ulusların Zenginliği*'nin ikinci kitabının sermaye birikimi ya da ÜOE üstüne başlıklı III. Bölümünde sermaye birikimi bağlamında üretken olan ve olmayan emeği bir fiziksel mal üretip üretmediğine göre tanımlamaya girişir. Nasıl oluyor da bir insan emek çalıştırarak zenginleşirken aynı insan yine emek çalıştırarak yoksullaşılıyor? Smith bu sorunun yanıtını hemen III. Bölümün başında veriyor: "Harcandığı nesnenin değerine değer katan bir tür emek vardır; bir de böyle bir sonuca yol açmayan emek vardır. Birinci tür emek, bir değer ürettiği için üretken emek, diğeri ise üretken olmayan emek diye adlandırılabilir. Bir manüfaktür işçisinin emeği, üzerinde çalıştığı malzemenin değerine kendi geçimi ve patronunun (efendisinin) kârı değerinde bir değer katmaktadır. Oysa bir hizmetkârın emeği hiç bir şeyin değerine, ek değer katmaz. Manüfaktür işçisi ücretini patronundan peşin olarak almakla birlikte, gerçekte bu işçi patronuna hiç bir gidere mal olmaz; çünkü genel olarak ücretlerin değeri, emeğin üzerinde çalıştığı nesnenin büyüyen değeri içinde bir kâr ile birlikte yerine konmuştur. Oysa bir hizmetkârın geçim giderleri hiçbir zaman yerine konulamaz. Bir adam bir dizi manüfaktür işçisi çalıştırarak zenginleşir; bir dizi hizmetkâr tutmakla yoksullaşır. Yine de hizmetkârların harcadığı emeğin bir değeri vardır ve manüfaktür işçisinin emeği gibi, bu da bir ödül almakta haklıdır. Ancak manüfaktür işçisinin emeği, o emek harcanıp bittikten sonra, en azından bir süre var olan belirli bir nesne ya da satılabilir bir metada maddeleşir, kendisini gerçekleştirir. Bu, sanki bir başka elverişli durumda ve gerekirse kullanılmak üzere toplanmış ve rezerv edilmiş (biriktirilmiş) belli bir miktar emek gibidir. Bu nesne ya da aynı şey demek olan bu nesnenin fiyatı, gerektiğinde kendisini başlangıçta üretmiş olan emeğe eşit bir miktarda emeği harekete geçirebilir. Bunun tersine, bir hizmetkârın emeği, daha sonra satılabilecek hiç bir nesnede maddeleşmez veya kendisini gerçekleştirmez. Yaptığı hizmet, genellikle yapıldığı anda yiter ve geride sonradan karşılığında eşit miktar hizmet elde edebilecek bir iz ya da değer bıraktığı olmaz" (Smith, 1985:271).

A. Smith, "toplumda en saygın katmanlardan bazılarının emeği, tıpkı hizmetkârların ki gibi hiçbir değer üretmez; bu emek, harcanıp bittikten sonra, yaşamını sürdüren ve ileride karşılığında eşit miktarda emek elde edebilecek kalıcı bir nesne ya da satılabilir metada maddileşip, kendini gerçekleştiremeyeceğini" savunur. Ona göre, "emrinde çalışan tüm sivil ve askeri memurlarıyla hükümdar, ordu ve donanmanın tümü, üretken olmayan emekçilerdir. Bunlar toplumun hizmetkârlarıdır; geçimleri, diğer insanların yıllık emek ürünlerinin bir bölümünden sağlanmaktadır. Bu kişilerin hizmeti, ne kadar onurlu, yararlı ya da gerekli olursa olsun, ileride karşılığında eşit miktarda hizmet elde edebilecek bir şey üretmez". Aynı şekilde en saygın mesleklerde çalışanları da bu kategoriye

koyar. “Kilise görevlileri, hukukçular, doktorlar ve her çeşit yazar; oyuncular, soytarılar, müzikçiler, opera şarkıcıları, opera dansçıları, vs. bunların en az saygın olanının emeği, tüm diğer emek biçimlerini belirleyen aynı temel ilkeye bağlıdır”. Yani bunların hiçbirinin emeği üretken değildir, çünkü “tümünün yaptığı iş, tam üretildikleri anda yok olmaktadır” (Smith, 1985: 271-272). Ancak, Denis (1973)’de bir gösteri işletmesi tarafından kullanılan oyuncunun, adına temsil denilen bir ürün yaratarak, kamuya belli bir fiyat karşılığında bu ürünü sattığını ve bu ürünün ulusal üretimin değeri içinde sayılması gerektiğini açıklayarak Smith’in soyutlama düzeyini eleştirmektedir (Denis, 1973:209-210).

Smith burada, üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki ayrımın temel öğelerini sıralar ve ilkin üretken emeği, emeğin kendisine ve ürüne bir nitelik (somutluk) atfetmeden, ürettiği nesneye değer katan emek olarak nitelendirir. Ardından, manüfaktür işçisi ile hizmetkâr örneklerine geçer: işçi efendisine (patrona) bir gidere mal olmaz, aksine onu zenginleştirir; yarattığı değer hem kendi ücretini hem de efendisinin kârını içerir. Üretken olmayan emek ise hiçbir değer üretmez; hizmetkâr efendisini yoksullaştırır. Burada fizyokratlardaki net ürüne (rant) bağlı üretkenlik anlayışı bulunmakla birlikte, manüfaktür örneği, değer fazlasının yalnızca rant olarak değil ama kâr olarak da kavrandığını gösterir. Smith’in bütün bu çabası, “yıllık ürünün mümkün olduğu kadar büyük bir kısmının, devamlı ve gittikçe büyüyen bir birikime olanak sağlamak üzere sermaye olarak kullanılmasını, yani, maddi birikimin kaynağı olan maddi üretimi gerçekleştiren işçilerin daha büyük sayılarda çalıştırılmaları için harcanmasını sağlamayı” hedeflemesidir. Üretken olmayan emekçiler dediği kimseler, yıllık üründen ne kadar az pay alır ve tüketirlerse, geriye sermaye birikim için o kadar büyük bir ürün kitlesi kalır (Selik, 1988:184).

Fizyokratlarda üretken emek doğanın üretkenliği postülasından yola çıkılarak tanımlanır ve karşısında ancak kendi geçimlik mallarını yeniden üreten ve ek değer yaratmadığı için ‘kısır’ olarak nitelenen emek bulunur. Smith’de ise üretken olmayan emek hiçbir değer üretmez (Berthoud, 1977:77’den aktaran, Karakoç, 1990:7). Hesabına çalıştığı kişiyi (efendisini) zenginleştiren üretken emek ürettiği nesnede sabitleşir. Bu nesne maddidir, belirli bir süre varlığını sürdürür (doğal özellikler) ve satılabilir olma (ekonomik) özelliğine sahiptir. Oysa hizmetçinin emeği genellikle yapıldığı anda yiter; yani sonradan satılabilecek bir şey kalmaz. Bu emek üretken değildir, “çünkü Smith’in çağında hiçbir hizmet piyasası yoktur. Keman ile müziği birbirinden ayıran şey, bir keman piyasasının olması ama bir müzik piyasasının bulunmamasıdır” (Berthoud, 1977:78’den aktaran, Karakoç, 1990:7-8).

Smith’in satılabilir nesnesi (meta), bu nesnenin sahibi tarafından kendi ihtiyacını karşılamak üzere başka bir kullanım değeri satın almak için satılmaz. Bu meta, her defasında kendi değeri kadar emeği faaliyete geçirmek üzere kullanılır. O halde söz konusu olan bağımsız üreticiler değil kapitalistler ve sermaye dolaşımı mıdır? Metin bu tür bir yoruma elveriyorsa da, Smith basit mübadele ekonomisi ile kapitalist ekonomi arasında, meta değeri ile sermaye değeri arasında ve satılabilir

şey ile sermayenin ürünü arasında hiçbir kavramsal ayrıma gitmez. Sermaye değeri ile meta değeri arasında hiçbir fark gözetmez: Smith'e göre feodal yönetimin hüküm sürdüğü dönemle, kendi dönemi arasındaki tek fark büyüklük farkıdır. Dolayısıyla üretken emek özgül bir ilişki içinde tanımlanamaz. Fakat sonuçta bir ilişki içinde tanımlanır: "Her iki durumda da (manüfaktür emeği ve ev hizmetinde kullanılan emeğin çalıştırılması) bir insanın diğer bir insan üzerinde, satılabilir nesnenin başkasının emeğini faaliyete geçirmesi yoluyla kurulmuş bir iktidar ilişkisi söz konusudur. Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde, 'to command labor' deyimini ile belirttiği şey, başkasının, üretken olan veya üretken olmayan emeği üzerinde kurulan iktidar ilişkisidir" (Berthoud, 1977:81'den aktaran, Karakoç, 1990:8).

Emek üzerinde tanımlanmış bir tek iktidar ilişkisi var ve bu da alım gücünden (nesnenin fiyatı: para) kaynaklanıyor. Yalnızca bu özdeş ilişki manüfaktürde zenginliği (birikim: yeniden üretilen iktidar) ev içi hizmet kullanımında ise yoksulluğa (iktidarsızlığa) yol açıyor. Bu anlamda üretken emek üretken olmayan emek ayrımı bu karşılaştırma sonunda ve sonucu ifade etmek üzere geliştiriyor, ama zenginleşmenin ve yoksullaşmanın nedenleri yanıtızsız kaldığı için sermaye birikimi açıklanmamış oluyor. Yukarıda yapılan 'zorlama' burada da sürdürülürse 'tahlil'in, üretim tarzı, sermayenin despotizmi vb. gibi kavramların yokluğunda 'tıkanıcı' söylenebilir: elbette bir zorlama ile çünkü sözü edilen kavramlarla ancak başka bir tahlil yapılabilir.

Smith'in söz konusu ayrımın kavramsal olarak netleştirilmesi, toplam sermayenin ÜOE arasındaki dağılımı ve sermayelerin farklı üretken kullanılmalarının sermaye birikimi (ulusların zenginliği) üzerindeki etkisi konusunda fizyokratların üretken-kısır emek ayrımına yönelttiği eleştiriler nedeniyle farklı tanım ve konumlara yönelmesine neden olmuştur. Smith, II. Kitabının V. bölümünde sermayenin farklı kullanımını inceler. Her biri, diğerlerinin varlığı ve yaygınlaştırılması veya toplumun genel rahatlığı açısından gerekli olan, dört farklı kullanımı sözkonusudur: Birincisi toprakların, maden ocaklarının, dalyanların iyileştirilip işlenmesi, ikincisi manüfaktür, üçüncüsü toptan ticaret, dördüncüsü perakende ticaret. Bu sıralama aynı zamanda bu sektörlerin toplam ürüne kattıkları değerlerin büyüklüğüne göre önemlerini de yansıtmaktadır: "Bütün sermayeler yalnızca üretken emeğin geçiminin sağlanması amacına yöneltilmiş olmakla birlikte, eşit sermayelerin harekete geçirme gücünde oldukları emek miktarı, bu sermayelerin kullanımının farklılığına göre, oldukça değişir, nitekim bu değerler de değişir" (Smith, 1985:292-3).

Burada sermayenin harekete geçirme gücünü belirleyen şudur: her sektör sermayesinin bir kısmı ile diğer sektörlerin çıktısını alır, geri kalan kısmı ile emek çalıştırır. Sermayenin üretken emeğin geçimine ayrılan kısmının büyüklüğü, bu emeğin miktarını ve bu emek miktarı da sektörün toplam ürüne kattığı değeri belirler. Perakendeci sermayesinin tamamına yakını ile toptan ticaretin çıktısını satın alır ve bu sektörde çalışan 'işçi' perakendecinin kendisidir ve bu nedenle en az ek değer yaratan sektördür. Sermayelerin sınıflandırılmasında kullanılan ölçüt

kullandıkları emeğin üretkenliğindeki bir farklılığa değil, miktarındaki farklılığa dayanır. Emeğin üretken karakteri mutlak olarak tanımlanmıştır. Bu bölümde, metayı ve sermayeyi birlikte temsil eden satılabilir nesne tanımının doğrudan sonucu olarak üretken emek tanımına rastlanmaz.

O halde, eşit miktarda emekle, sermayenin büyüklüğüne bakılmaksızın, her sektörde eşit bir ‘kar’ elde edilmesi gerekir. Tarım bu noktada bir istisna oluşturur: “Çiftçinin, sadece hizmetkârları değil, iş hayvanları da üretken işçileridir. Tarımda doğa da insanla birlikte çalışır, doğanın emeği hiçbir harcama gerektirmez üstelik ürünü en pahalı işçinin ürünü kadar değer taşımaktadır” (Smith, 1985:295). Emeğin üretkenliği değişmiyor, sadece doğanın insanla birlikte çalışmasının ürünü birincinin üstüne ‘ekleniyor’ ve rantı oluşturuyor. Diğer üç sektörde üretken emeğin yarattığı değer ücret artı kâr eşit iken, tarımda, üretken emek artı doğanın ‘emeği’ eşittir ücret artı kâr artı rant eşitliği sağlanıyor. Smith’in karşılığı rant olarak toprak sahibine ödenen doğanın üretken emeği tanımı, fizyokratların üretken doğasından farklıdır. Fizyokratlara göre doğa emeği üretken faaliyetlerin içinde yer aldığı için üretkendir. Smith’e göre Manüfaktür de doğa hiçbir rol oynamaz, ama manüfaktür emeği de üretkendir.

Smith IV. Kitabının dokuzuncu bölümünde Fizyokratların ‘tarım sistemi’ni tartışır ve bunların tarım dışındaki emeği kısır olarak nitelendirmelerinin merkantilistlerin aşırılığına bir tepki ve dolayısıyla yeni bir aşırılık olduğunu belirtir. Smith, Fizyokratların, doğanın üretkenliği postulasından kaynaklanan ve doğrudan rantın karşılığı olan artık-ürün tanımını fiziksel fazla olarak değerlendirerek fiziksel fazlanın işbölümünün sonucu olarak her sektörde oluştuğunu gösterir (Smith, 2007:253-280). Ancak eleştirisi, öndelenmiş sermayenin her sektörde değerce büyüdüğünü göstermeye yönelmez, böyle bir durumda Smith’in kâr ve rantı artık-değerin farklı biçimleri olarak incelemesi gerekirdi. Smith burada esas olarak fizyokratların değeri basitçe yeniden üreten, ek değer yaratmayan kısır emek tanımının, kendi ayrımında üretken olmayan emeğe denk düşmediğini ve bu emeğin de üretken emek olarak kabul edilmesi gerektiğini tartışır. Böyle yapmakla üretken emek tanımını genişletmektedir. Daha önce üretken emek, üzerinde çalıştığı maddeye kendi geçim araçlarını (ücret) değerce yeniden üreten emek, üretken sayılmaktadır. Buna ek olarak, Smith, Fizyokratlara karşı, tarımda çalışan emeğin daha üretken olmasının diğer sektörlerde çalışan emeğin üretken olmadığı anlamına gelmeyeceğini ileri sürer. İki çocuk veren bir evliliğin üç çocuk veren bir evlilikten daha az üretken olması, iki çocuklu evliliğin kısır olduğu anlamına nasıl gelmiyorsa, tarımda çalışan işçilerin de manüfaktürde veya ticaret kesiminde çalışanlardan daha üretken olmasından, bu sonuncuların üretken olmadığı sonucu da çıkarılamaz. Smith, bir ülkede tarımda kullanılan sermayenin payının büyük olduğu oranda, bu sermayenin ülke içinde harekete geçirdiği üretken emek miktarının büyük olacağını ve toplumun fazla sermaye kullanımına bağlı olarak, üretken emeğin ve toprağın yıllık üretime eklendiği değerinde o ölçüde büyük olacağını belirtmiştir. Ayrıca tarımdan sonra da üretken emeği harekete geçiren ve yıllık üretime en büyük değeri ekleyen sermayenin de

imalat faaliyetlerinde kullanılan sermaye olduğunu ifade etmiştir. Böylece Smith net ürünün büyüklüğündeki farklılıkta ifadesini bulan emeğin farklı üretkenlik dereceleri anlayışına ulaşır.

Smith'in öne sürdüğü tezlerin pratik bakımdan önemi ve geçerliliği ilk bakışta sanılacağından daha büyüktür. "Smith'in ÜOE ayrımını yaparken sorunu felsefi veya metodolojik açıdan derinlemesine incelemek niyetinde değildir. O çoğu zaman ve diğer sorunlarda olduğu gibi, zamanı için önemli ölçüde geçerliliği olan pratik bir tez geliştirmek çabasıdadır" (Selik, 1988:184). Ancak kapitalist üretim biçiminin bir takas ekonomisi olmaması, tek başına fizikselci-soyutlama düzeyinin analiz için kullanılmayacağını gösterir. Smith'in analizi, bütün toplumsal biçimler ve zamanlar için geçerlilik arz etmekte ve ÜOE ayrımını kapitalist üretim biçimine özgü bir ayırım olarak kavramsallaştıramaması, anlamın bağlama göre kaymasına, bulanıklaşmasına neden olmaktadır. Bu başarısızlık eğer başarısızlıksa, basitçe Smith'in bazı kavramlara 'hâkim' olamaması ile açıklanamaz. Yine eğer bir başarısızlıksa bunun nedeni soyutlama düzeylerinin karıştırılması da olamaz.

Marx'a göre, A. Smith'in ve D. Ricardo'nun yalnızca sermaye ile mübadele edilen emeğin kapitalizmde üretken emeğin kaynağını oluşturduğunu görebilmeleri, klasik ekonomi politik için oldukça önemlidir. Kapitalizmin ilk dönemlerinde, hizmetçi kullanımının oldukça yaygın olması ve sanayici sınıfın toprak sahipleri ile aristokrasiye göre daha tutumlu olmaları bu ayrımın üzerinden çözümlene yapmalarına neden olmuştur. David Ricardo, A. Smith'in sermayeye karşı mübadeleye giren emeğin üretken olduğunu söyleyen ilk görüşünü benimsemiştir. Ricardo, her ne kadar artık-değerin emek tarafından yaratıldığını açıklasa da, ÜOE ayrımına değinmemiş ve Smith'in tanımını olduğu gibi kabul etmiştir. Dikkatini daha çok yaratılan artık-değer miktarı ile artık-değer oranına ve sermaye ile üretici kesimin ilişkisine çevirmiştir. Ricardo, "artık-değeri (kâr ve rant) sahiplerinin, bunu 'üretken emekçiler'in ürettiği lüks ürünlere harcamaktansa, 'üretken olmayan işçiler' (örneğin hizmetçiler) için harcamalarının 'üretken emekçiler'in daha çok yararına olduğunu gösteriyor" (Marx, 1998:165). Kapitalizm öncesi toplumlarda üretken olmayan tüketim güçlüğü yerini kapitalist üretim tarzında artık-değer miktarının artırılması güçlüğüne bırakmaktadır. Ricardo sermaye birikiminin güçlüklerini burada arıyor. Ricardo'ya göre, üretici nüfus yüksek bir verime sahipse, toplumda üretken olmayan kesimlerin gereksinimlerini karşılamak büyük bir soruna yol açmaz. Ancak, üretici nüfus'un azalan verimler yasasına tabi olması sermaye birikimi için sorun yaratacaktır. Ricardo, Smith'in bu görüşünden hareketle, ulusun reel gelirinde, rant ve kârlarda bir değişiklik olmadan, nüfusun artmasının önemli olmadığını, ulusun ordusuna, donanmasına ve her türlü üretken olmayan emeğe bakabilme gücünün gayri safi gelire değil, net gelirine bağlı olduğunu belirtmiştir. Bunu bir örnekle açıklayan Ricardo, beş milyonluk bir nüfusun on milyonluk nüfusun ihtiyacı olan yiyecek ve giyeceği üretebildiğinde, beş milyonluk nüfus için gereken yiyecek ve giyecek o ulusun net geliri oluşturacaktır. Artan bir nüfusla beraber hala beş milyon net gelirin elde

edilmesinin bir şeyi değiştirmeyeceğini, çünkü net geliri üretmek için beş milyondan daha fazla kişinin istihdam edilmesinin, ordu ve donanmaya bir kişi bile eklemeyeceği gibi, vergi gelirlerini de artırmayacağını ifade etmiştir (Ricardo, 1997:302).

III. KARL MARX'IN ADAM SMİTH ELEŞTİRİSİ

K. Marx, Smith ve Ricardo'nun ÜOE ayrımını, *Artık-değer Teorileri*'nin birinci cildinde değerlendirir ve kendi tanımını en sistematik biçimde Kapitalin yayınlanmamış bölümünde geliştirir. Burada, kısaca ve daha sonra geliştirilecek düşünceleri açmak üzere, Marx'ın *Artık-değer Teorilerinde* klasik iktisatçıları ne şekilde okuduğuna ve nasıl değerlendirdiğine bir göz atmak yeterlidir. İlk göze çarpan şu: Marx, W. Petty, F. Quesnay, A. Smith ve D. Ricardo gibi iktisatçıları radikal bir gözle 'okumaz' ve radikal eleştiriye tabi tutmaz. Bütün bu iktisatçılar, belirli tarihi-toplumsal sınıfların 'temsilcileri' olarak değerlendirilseler ve hatta bu tür bir belirleme tek tek bu iktisatçıların hem bilimsel (belirli bir sınıfın çıkarları ve gerçek ilişkilerinin dile gelmesi) hem de eksik (tarihi geçicilikten kaynaklanan) olmalarını bir ve aynı anda açıklamakta kullanılıyor olsa da, Marx, çalışmalarında doğrusal ve otonom olarak gelişen bir iktisat bilimi varsayar ve bu bilimin kuruluşunu göstermeye çalışır. Her iktisatçının bir yoldan iktisat bilimine katkılarının olduğunu söyler. Böylece bu iktisatçıları soyutlamayı yeterince ilerletmemekle veya soyutlama düzeylerini birbirine karıştırmakla eleştirir. Marx *Kapital I*. Cilt IV. Kitapta şunları söyler: "klasik ekonomi politikçilerin artık-değer üretimini, her zaman için, üretken emekçinin ayırddedici niteliği haline getirdikleri daha açıkça görülecektir. Bu nedenle de bunların üretken emekçi tanımı, artık-değerin niteliği üzerindeki düşünceleri ile birlikte değişir. Fizyokratlar yalnız tarımsal alanda harcanan emeğin üretken olduğunda ısrar ederler, çünkü onlara göre yalnız bu emek artık-değer sağlar. Böyle söylemelerinin nedeni de, artık-değerin ancak rant biçiminde var olmasıdır" (Marx, 1978, 520-21). Oysa klasik politik iktisatçılarda artık-değer kavramı yoktur. Örneğin Fizyokratlar üretken emeği Marx'ın da ifade ettiği gibi emek-değer analizinin sonucu olarak kavramsallaştırmazlar. Fizyokratlarda üretkenlik, emek ile emek arasındaki ayrımı çizmekten çok toplum ile doğa arasındaki ayrımı ifade etmek için ve zorunlu olarak tanımlanır. Yalnızca doğanın üretken olduğu ve artı ürünün yalnızca tarımdan elde edildiği tezi, Quesnay 'in 'Tableau économique'inde sektörler arasındaki değişim ilişkilerini belirleyen bir kuraldır (Blaug, 1997 25-27). Yine Marx'a göre, Ricardo ücret ve kâr arasında kurduğu ilişkiyi artık-değer teorisi olarak nitelendirir. Ancak Ricardo değişmez sermayeyi dikkate almadığı için (Smith'ten geçen olumsuz miras) bunu kâr teorisi olarak formüle eder. Böylece artık-değer ile kârı karıştıran Ricardo, genel kâr oranını emek-değer yasasından üreteceği yerde bu ikisini aynı düzlemde değerlendirip değer yasasını yanlışlamaya gider. Ricardo kapitalizmin içyapısını tahlil eder ama kâr ve artık-değeri karıştırmakla bu ikisi arasındaki ilişkiyi teorik olarak kuramaz ve üretim sürecini bırakarak dolaşım alanına geri döner:

bilimsel ve vülger bakış açıları birbirine karışır. Aynı şekilde, bilimsel ve vülger bakış açısının birbirine karışması Smith'de de geçerlidir.

Marx'a göre, Smith'de üretken emeğin tanımında bir ikilik vardır ve doğru olan yaklaşımla hatalı olan yaklaşım birbiri içine geçmiştir (Marx, 1998: 142). Smith, dolaylı olarak sermaye ile değiştirilen ve mal olduğundan daha fazla bir değer (artık-değer) yaratan emeği üretken emek diye nitelerken kapitalist bilimin bakış açısını yansıtmaktadır. Bu nedenle bilimseldir ve hatta kavramsal planda sorunu tüketmiştir. Smith'in bu tanımı doğrudan kapitalizmin özgün dinamiğiyle ilgilidir. Emeğin nasıl bir emek olduğunun ve ne iş yaptığının bir önemi yoktur. Emeğin nasıl ve ne amaçla istihdam edildiği önemlidir. Aynı niteliğe sahip emek hem üretken hem de üretken olmayabilir. "bu tanımlama emeğin maddi özelliklerinden değil, fakat belli bir toplumsal biçimden ve emeğin içinde gerçekleştirildiği toplumsal üretim ilişkilerinden çıkmaktadır" (Marx, 1998: 147). Ancak ikinci tanım, üretken emeğin metada cisimleşmesi, Smith'de metanın düşünsel (imaginary) veya toplumsal değil de fiziksel ve görüntüye bağlı (externally) bir şekilde kavranmasına dayanır. Hizmetler bu nedenle meta üretmez, diye kabul edilir. Değeri fiziksel değer olarak soyutlayan bu tanımın, Smith'in bir bütün olarak kuramının sorunsalıyla ilişkilidir. Marx'a göre, Smith bu fizikselci yaklaşım aracılığıyla artık-değer üreten emekten, değer üreten emeğe geçer ve Fizyokratlar karşısında sınıf perspektifini kaybeder. Sınıfsal perspektifle birlikte üretim ilişkilerinin tarihi biçimde algılanışını da kaybeder ve bu meta aracılığıyla üretimin koşullarını fiziksel anlamda tanımlayarak doğal bir tarih anlayışına ulaşır. Bu anlamda bilimsel ve bilimsel olmayan tanım birbirine dolanmış halde bulunur ve Marx, bilimsel olanı ayırarak Smith'in 'katkısını' bilim hanesine yazar. Fakat Marx'a göre bu ikinci tanım, bilimsel olmamakla birlikte yanlış değildir: üretken emeğin, birinciye göre 'daha az derinlik' arz eden ikincil belirlenimidir. Bu tanım, kapitalist üretimin bütün meta ilişkilerine hâkim olduğu, bütün metaların sermayenin ürünleri olarak alınıp satıldığı ve hizmet kavramının tam olarak gelir karşılığı bir kullanım değerinin satın alınmasını ifade ettiği kapitalist üretimin sınırını işaret eder. Tıpkı Ricardo'nun eşit büyüklükteki sermayelerin eşit kâr elde etmesi olgusunu değer yarasından türetmeden, dolaşım sürecinden çıkarsaması ama bunun bilimsel olmasa da pratik olarak doğru olması gibi Smith'in tanımı da bilimsel olmadan (ikincil de olsa) doğru olmayı başarır. Marx'ın bizi getirip bıraktığı nokta doğrusu pek iç açıcı değildir. Politik iktisatçıların ampirik bir yoldan yaptıkları tahlilin, Marx'ın kendi kavramlarını ödünç vermesiyle (ve elbette soyutlama düzeylerinin karışması vb. sorunlara rağmen) kapitalizmin içsel analizine dönüşür görüldüğü düşünüldüğünde bile, geriye yanıtlanması gereken birçok soru vardır. Bilimsel denilen bir ampimizmin ve onun doğal tarih anlayışının Marx'ın analizinde kaçınılmaz yansımaları olmayacak mıdır? Kapital'de Hegel'in terminolojisi ile 'flört'ün dışında ve yanı başında siyasal iktisadın bilimselliğini karşılama çabası da var mıdır? Bu sorular elbette yeni değiller ama eskimiyorlar da.

IV. KARL MARX'TA ÜRETKEN VE ÜRETKEN OLMAYAN EMEK

Marx ÜOE ayırımı analizine *Kapital I.* Cildin VI. Bölümünde, *II.* Cildi'nin başında ve *Artık Değer Teorileri'*nde yer verir. Marx'ın üretken emek tanımını üretken olmayan ücretli emek biçimindeki üretken olmayan emek kavramı izler (Fine, 1993: 588-589). Marx'a göre üretken emek, üretim sürecinde artık-değer üretmek amacıyla sermaye tarafından kullanılan emektir. Böylece üretken emek, ne üretim sürecinin ne de ürünün doğasıyla, ancak yalnızca işgücünün içinde örgütlendiği ilişkileriyle ilgilidir. Operacılar, öğretmenler, mühendisler, doktorlar vb. tıpkı araba tamircileri gibi, sermayedar tarafından kâr elde etmek için kullanılıyor olabilirler. Onların üretken olup olmadıklarını belirleyen tam da budur.

Marx için, kapitalist üretim ilişkilerinin özgüllüğü üretken emeği tanımlamak için bir çıkış noktasıdır: "Artık-değer kapitalist üretimin dolaylı hedefi ve özgül ürünü olduğuna göre, yalnızca doğrudan artık-değer üreten emek veya emek gücü yükümlüsü üretkendir. Şu halde, yalnızca sermayeyi değerlendirmek amacıyla doğrudan üretim sürecinde tüketilen emek üretken emektir" (Marx, 1998, 142-143). Emek gücünün dolaşım alanındaki gerçekleşen bu alım ve satımı toplumsal olarak belirlenmiş konumlara denk düşer ve üretim faaliyeti olarak örgütlenen toplumsal ilişki, emeği de sermayeyi de üretken kılar. Bu ilişkinin dışında ne emek ne de sermaye üretken değildir. Kapitalist tarafından örgütlenen üretim süreci sermayenin emek üzerindeki biçimsel veya gerçek boyunduruğu üzerine kuruludur; artık dolaşım alanındaki eşitlik sözkonusu değildir. Kapitalist, dolaşım sürecinden eşdeğerini ödeyerek satın aldığı bu özgül metayı üretim sürecinde artık-değer üretmeye zorlar. Kapitalist üretim süreci artık-değer elde etme amacına yönelik olarak ve bir mücadele içinde biçimlenir. Bu tanımda emek somut özel emek (belirli bir kullanım değeri üreten emek) değil soyut genel emektir (değişim değeri yaratan emek): bu tanıma koşullayan elbette genelleşmiş meta üretiminin ve bunun koşullarının sermayeyi de emeği de işin somut niteliğine karşı duyarsız kılmasıdır.

Kapitalist tarafından artık-değer elde etmek amacıyla satın alınan her emek, bu emeğin maddi bir nesne üretilip üretilmediğine ve toplumsal üretim süreci açısından gerekli-yararlı olup olmadığına bakılmaksızın üretken emek olarak nitelenir. Örneğin, "bir öğretmen öğrencilerinin kafaları üzerinde emek harcamasının yanı sıra, eğer okul sahibini zenginleştirmek için de eşek gibi çalışıyorsa, üretken bir emekçi sayılır. Okul sahibinin, sermayesini, sosis fabrikası yerine öğretim fabrikasına yatırmış olması hiçbir şeyi değiştirmez" (Marx, 1978: 520). Sosis fabrikasında çalışan işçi, patronunu zenginleştiren öğretmen, palyaço veya şarkıcı üretken emek kategorisine girerler. Marx bu noktada maddi üretim ve maddi olmayan üretim arasında hiçbir fark gözetmez. Kapitalistin değişir sermaye kitlesiyle satın alınmayan emeğin üretken olmayan emek olduğunu belirtir. Çünkü, emeğin içeriğinin somut karakterinin ve özel yararının ÜOE ayırımıyla hiçbir ilişkisi yoktur. İçeriği aynı olan iki emek bu ölçüğe göre, üretken veya üretken olmayan emek olarak sınıflandırılabilir.

Bu emek kategorileri sermaye için kârlılık yaratıyor olsa bile bir artık-değer üretmemektedir. Ancak, Gough (1972) ve (1973)'de doğrudan sermaye tarafından istihdam edilip edilmediğine bakılmaksızın, bütün ücretli emeğin eşit biçimde sömürüldüğünü ileri sürerek ÜOE arasındaki ayrımı temelde reddeder ve tüm emekçilerin çalışmaları karşılığında ücret aldıkları sürece üretken olduğunu savunur. Bu bakış açısı sömürüyü genelleşmiş bir artık-değer üreten emek kavramına indirgediği için Fine ve Haris (1979) tarafından eleştirilmiştir. Gough'un analizinin yalnızca maaşlı ücretliler olarak ÜOE kategorileri arasındaki farkı ortadan kaldırmakla kalmadığı, aynı zamanda kapitalizm içinde sömürünün, diğer üretim biçimlerinden (sözelimi feodalizmden) farklılaşmasını da ortadan kaldırdığı görülür (Fine: 1993: 589). Kapitalizm geliştikçe her emeği ücretli emeğe çevirir. Üretken emek ücretli emektir. Ancak bunun tersi de doğru değildir. Her ücretli emek üretken emek sayılmaz. Kapitalistin kârında kişisel tüketimi için ayırdığı bölümle, rant ve faiz tarafından satın alınan emek, ücretli olsa da üretken değildir. "Sonuç olarak, yalnızca kapitalist ilkeler bazında örgütlenmiş, yani kapitalist üretim sistemine entegre edilmiş olan emek üretkendir" (Marx, 1998:151). Bağımsız köylü veya zanaatkârın emeği sermaye ile ilişkiye girmediği için bu iki kategoriden birine ait değildir. Bunlar yalnızca daha önceki üretim tarzlarının kalıntısıdır.

Marx *Artık-değer Teorileri*'nde, piyano fabrikasında çalışan işçi ile gerekli malzemenin alınarak piyanonun evde yaptırılması örneğini kullanır. Sonuç, ürün aynı olsa da ikinci işçinin emeği üretken değildir, artık-değer üretmez. İşçinin emeği ev sahibinin gelirinden doğrudan ödenmiştir (Marx, 1998: 150). Marx'ın yaşadığı dönemde, üretken olmayan emeğin büyük çoğunluğu, ticaret ve perakende işlerde çalışan işçiler, evde ya da şahısların hizmetinde çalışan hizmetçiler ve devletin işlerini yerine getiren memur ve bürokratlardı. Örneğin ticari işlerde çalışan işçiler, eylemleri işverenlerine belli bir ticari kâr sağlıyor olsa da bir bütün olarak sermaye için yegâne artık-değer kaynağı olan üretime katılmadıkları için üretken değillerdi, ancak Marx'a göre bu emeğin üretken olmaması onu işçi sınıfının üyesi olmaktan alıkoymamaktadır (Fine: 1993: 589). Üretken emeğin emek-gücü kendisi için bir metadır. Üretken olmayan emek içinde öyledir. Ne var ki üretken emek onu satın alan için meta üretirken, üretken olmayan emek meta değil, yalnızca kullanım değeri, hayali ya da reel bir kullanım değeri yaratır (Marx, 1998: 149). Marx'ın bu ayrımı yapmasının temel çözümlemesi kapitalist gelişme sürecinde üretken olmayan emeğin hangi ilişkiler içinde örgütlendiğinin ve neden kapitalist üretim sürecinde eriyip çözülmediğinin incelenmesini sağlayacaktır. Bu muhtemelen, ticari işçilerin durumunda üretim ve değişim arasındaki ayırım gibi yapısal nedenlerle ya da kamu hizmetlerinin (eğitim, sağlık, adalet ve güvenlik vb.) sağlanması mücadelesinde olduğu gibi tarihsel nedenlerle ya da bir uzmanlık dalına (doktorlar, mühendisler, öğretim üyeleri vb.) ayrıcalık vermek içindir.

Marx, daha sonra üretken emek tanımını daraltır; Belirli bir metada maddeleşmeyen emek (hizmetler) kapitalist üretimin bütünüyle karşılaştırıldığında miktar olarak önemsizdir ve dolayısıyla ihmal edilebilir. Bu türden emekler

kapitalist üretimin bütünü incelenirken dikkate alınmayacaktır (Marx, 1999a:). Ve hatta bu tür emek, “ücretli emek bölümünde ve üretken olmayan emek başlığı altında incelenmek üzere” (Marx,1999b) bir kenara konulabilir. Marx, neden, bu tür emeği daha sonra yazılmayacak bir bölüme ve üstelik de üretken olmayan emek başlığı altında incelemek üzere terk ediyor? Marx, böylece, bir metada maddeleşen emeğe, A.Smith’in (Marx’ın ifadesiyle) ikincil tanımına, ama emeğin somut içeriğine (manüfaktür emeği, tarım emeği gibi) gönderme yapmadan ve yalnızca üretim sürecindeki emeği kastederek geri mi dönüyor? Böylece bilimsel olmasa da pratik olarak doğru olan tanım bilimsel bir statüye mi kavuşturulmuş oluyor? Bu soruların yanıtını vermek gerekir.

Marx’ın üretken emek tanımı incelendiğinde; Marx’a göre, “...Kapitalist üretim biçiminde üretime mutlak, yani doğal biçimi gözüyle bakan burjuva düşüncesinin dar kafalılığı, üretken emeğin sermaye için tanımlanması sorunuyla genel olarak tanımlanması sorununu birbirine karıştırır”, ve şu totolojik yanıtla yetinir; “Genel olarak bir ürün veya herhangi bir kullanım değeri üreten, kısaca herhangi bir sonuca ulaşan emek üretken emektir yanıtını vererek ne kadar akıllıca davrandığını düşünür” (Marx, 1998: 368-369). Marx’a göre, bir ürünün kullanımı sonucu elde edilen yararlılık ürünü bir kullanım değeri haline getirir. Kullanım değeri olmayan hiçbir şeyin hayatta hiçbir önemi yoktur. Kullanım değerini yaratan unsur, hiç kuşkusuz, yalın maddelerin işlenmesinde birinci derecede rol alan emektir. Ancak önemli olan ürünün farklı toplumsal biçimlerde aldığı şekildir. Yani bir ürünün meta haline dönüşmesi için yalnızca üretimi yeterli olmayıp, üretim sonucu elde edilen ürünün mübadelesi de gereklidir. Bir ürünün meta olabilmesi için kullanım değerinin bir başkasına mübadele yoluyla devredilmesi gerekir. Marx’ın buradaki pasajı toplumsal ilişkilerden bağımsız, bütün tarihi çağlar için geçerli (genel geçer) üretken emek tanımlama sorununu yararsız bularak reddettiği ve analizini kapitalist ekonomi sistemindeki üretken emek ile sınırlı tuttuğunu belirtmek için ifade ettiği söylenebilir (Roubine, 1978:339-40’dan aktaran, Karakoç, 1990: 19). “Marksist iktisadın diğer bütün kavramları gibi, ‘üretkenlik’ kavramının da tarihsel ve toplumsal bir karakteri vardır. Bu nedenle üretken emeğin üzerinden Marksist teoriye ‘maddi’ bir karakter vermek bütünüyle yanlış olur” (Roubine, 1978:346’dan aktaran, Karakoç, 1990: 20).

Marx, ÜOE ayırımı, tarihsel bir perspektife oturarak üretkenliğin tarihsel özelliğini anlamaya çalışır. Tarihselliğinden koparıldığında ‘herhangi bir şey üreten emek’ genel olarak üretken emek olacaktır. Genel olarak üretkenlik, doğanın insanın amaçları doğrultusunda şekillendirilmesi, maddi olarak biçim değiştirmesi, yani kullanım değeri yaratılmasıdır. Kullanım değeri üreten bütün emek yararlı emektir. Oysa Marx’a göre kapitalist üretim biçimi için işlevsel olan, onun devamlılığını sağlayan emek farklıdır ve bu nedenle sermaye açısından üretken olan emek genel anlamda üretken olan emek değildir (Gough, 1972’den aktaran Karahanoğulları, 2006:84). Marx, burada genel olarak üretken emek ile sermaye için üretken emek tanımlarının ayrı ayrı yapılabileceğini ve önemli olanın bunları birbirine karıştırmamak olduğunu iddia eder gözükmektedir. Peki, bu nasıl

olacaktır? Marx kapitalist üretim sürecini emek süreci ile değerlendirme sürecinin birliği olarak inceler: “Tıpkı metanın kullanım değeri ile değişim değerinin dolaylı birliği olması gibi, metaların üretim süreci de emek süreci ile değerlendirme sürecinin dolaylı birliğinden oluşur” (Marx, 1998:160). Marx’a göre, sermayenin kullanım değerleri biçimine büründüğü kapitalist emek süreci, insanla doğa arasındaki ilişki içinde tanımlanmıştır. Marx’ta Emek nesnelere, emek araçları vb. emek sürecinin basit öğelerini, bir kenara bırakırsak, bunları birbirinden kavramsal düzlemde kesin olarak farklı ele alır ve hatta birbirine karşıt iki öğeye ayırır: üretimin nesnel koşulları (üretim araçları) ve üretimin öznel koşulu (yaratıcı emek-gücü). Emek süreci, somut yararlı emeğin üretim araçlarını ürüne, bunların ve kendisinin kullanım değerini ürünün kullanım değerine dönüştürmesini ifade eder. Sermaye üretim sürecinden değerlendirilerek (artık-değeri mülk edinerek) çıkar. Değerlendirme sürecinin öğeleri değişmez sermaye (üretim araçları) ile değişir sermayedir (emek-gücü). Kapitalist üretim artık-değer üretimidir ve bu nedenle emek süreci, sermayenin değerlendirilmesinin bir aracıdır. Değerlendirme süreci ile emek sürecinin öğeleri birbirine paraleldir. Öğelerin sınıflandırılması anlamında birinciden ikinciye bir ‘belirleme’ ilişkisinin söz konusu olması gerekir. Burada “maddi ayrımın olmadığı durumda, maddi yapıların sermaye kavramının zorunlu eklenmelerine bağımlılığı totolojik bir karakter kazanır: emek ve iş günü; gerekli-emek ve artı-emek ile gerekli emek zaman ve artı-emek zaman şeklinde bölünür. Yine ürünün artık-değeri karşılayan kısmı artı-ürün olarak tanımlanırken brüt ürün global ürün olarak anlaşılır. Emek-zamanın, iş gününün veya ürünün iki parçası maddi olarak birbirlerinden hiçbir şekilde ayrılmaz, ayrım tamamıyla sermayenin değerlendirme sürecinin belirlenimlerinden çıkarılmıştır. Fakat Marx tersini söyler, emek süreci ile değerlendirme sürecinin birliğinden söz ederken emek sürecinin önceliğini vurgular. Sermayenin değerlendirilmesi için gerekli olan emek ancak somut, özgül vb. biçimde eklenebilir (Marx, 1998:163).

Sorun eğer sermaye kavramının ve değer yasasının belirleyiciliğini kabul edersek, üretken emeği, sermaye-ücretli emek ve tarihi-toplumsal ilişkisi içinde tanımlamamızdır. Eğer ikinci yolu seçersek, yine bir tanımdan yola çıkarız ve bu da aslında Smith’in ikinci tanımının bilimsel olmasa da pratik olarak doğru olması gerektiğini varsayar. Burada sorulması gereken soru şu olmalıdır. Marx, klasik iktisatçılara karşı hakkaniyeti elden bırakmamaya çalışırken, kendi analizinin kontrolünü elinden kaçırmış olabilir mi? Marx Kapital’in I. Cildinde, insanın kendisi ile doğa arasındaki maddi tepkimeleri dilediği şekilde başlattığı, düzenlediği ve denetlediği bir süreç olan emek sürecinin öğelerini saydıktan sonra şunları söyler. “Eğer sürecin tümünü, sonucu açısından, ürün açısından incelersek, hem emek araçları, hem de emek nesnesinin üretim araçları olduğu ve emeğin kendisinin üretken bir emek olduğu açıkça görülür” ve dipnotta bizi uyarır. “Üretken emeğin ne olduğunu yalnız emek-süreci açısından belirlemeye yarayan bu yöntem, hiçbir zaman, kapitalist üretim sürecine doğrudan doğruya uygulanamaz” (Marx, 1978: 197). İlk akla gelen şu: bu tanım başka bir toplumun

üretim sürecine doğrudan doğruya uygulanabilir mi? Marx'ın bizi uyarması yeterli mi gerçekten? Emek süreci soyut, tarihsel biçimlerinden bağımsız, insan ile doğa arasındaki bir süreç olarak incelenirken, üretken emek tanımlamasının bir anlamı olabilir mi? Üretken emek her zaman üretken olmayan emeği, dolayısıyla ve bu kez farklı 'faaliyetler' içindeki başka insanları da varsaymaz mı? Dahası üretken emek tanımı zorunlu olarak anlamı ve amacı kendisinde içerilmiş ve bütün zamanlar için geçerli kılınmış bir üretim kavramına yol açmaz mı? Üstelik bu üretim ve bu üretken emek kavramı zaman içinde farklı momentlerde 'ölçülebilecek' bir üretkenlik ölçütü de içerir: artı-ürün. Peki, ama bu yaklaşımın, Smith'in tarihe mal miktarının büyüklüğünü ölçmek için bakan doğal tarih anlayışından ne farkı vardır? Bu çerçevede emek süreci kavramının hiçbir topluma doğrudan gönderme yapmadan ve kendi başına hiçbir açıklayıcılık yüklemeyen (genel olan yalnızca özgül olanın içinde vardır ve anlamlıdır) yeniden kurulması ve üretken emeğin tarihi-toplumsal, yani sınıfsal bir ilişkiden yola çıkılarak yeniden açıklanması gerekmektedir.

Bu çerçevede bir yandan "ÜOE ayırımını tartışmak için başlangıç noktası, tüm üretim tarzlarına uygulanabilir bir üretken emek tanımı olmalıdır" demek. Bir yandan da "üretken emeğin sermaye için değer üreten alanlara dair bir tanım olduğu ve sadece üretken meslek ve faaliyetlerdeki emeğin artık-değer ürettiğini" söylemek (Savran ve Tonak, 1999:121). Öte yandan da "bazı faaliyetler genel olarak üretken bile değilken, yani hiçbir toplumsal üretim biçiminde üretken değilken, kapitalist üretim biçiminde sermaye için üretken olmasına olanak yoktur" (Karahanoğulları, 2009:142) demek. Genel olarak üretken emeğin yanına dolaşım, toplumsal düzenin yeniden üretimi vb. faaliyetlerini de ekleyerek burada bir genel olarak üretken olmayan emek tanımlamasına girişmek, bir genel toplum modeli kurarak sorunu iyice içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Çünkü burada iktisadi bir sorunsalın soyutlamasını politik sorunsal için kullanmak yetersiz kalabilir ve kapitalist yeniden üretim sürecini doğru analiz etmeyebilir. Nitekim Savran ve Tonak'a göre: i) merkezi ve yerel hükümete bağlı yönetsel/bürokrasi, ordu, mahkemeler, polis gücü hapishane sistemi gibi salt toplumsal düzenin yeniden üretimine dair faaliyetler: bunlar üretken değildir. Kapitalizmin "faux frais"si³ (ek) harcamalarıdır. Bunların kamu gelirleriyle finanse edilmesi ve devletin, memurları sermaye birikimi için değil, kullanım değeri/hizmetler için istihdam etmesi nedeniyle üretken değildir. ii) Kısmen ya da bütün olarak devletin, merkezi ya da yerel kurumların şirket kuruluşları bünyesinde organize ettiği üretim faaliyetleri: KİT' üretimi özel sermayenin üretiminden farksız olduğu için yaratılan artık değer devletin tarafından el konulması artık-değer üretilme olgusunu değiştirmez. KİT'lerde istihdam edilen emek tıpkı özel firmalarda istihdam edilenler gibi üretken sayılır. iii) Refah devleti ile ilişkilendirilen eğitim, sağlık, barınma gibi toplumsal hizmetleri yerine getiren faaliyetler: toplumsal yeniden üretim için işlevseldir. Ancak artık değer üretmek amacıyla yapılmıyorsa, üretken kabul edilmeyecektir. Bu hizmetler piyasalaştığı oranda yani hizmetin karşılığı piyasadan fiyat mekanizmasıyla çekildiği (sermaye birikimine dönüştüğü ölçüde) oranda artık

değer üretecekler ve üretken sayılacaklardır. Yani piyasalaştığı ölçüde üretken olacaktır. Özelleştirmeler ve özel sektöre yapılan ihaleler vb. Dolayısıyla toplumsal hizmetlerin sağlanması ile uğraşan ücretli işgücünün statüsüne, bir ülkeden diğerine ya da bir dönemden diğerine değişebilecek somut toplumsal koşullar temelinde karar verilmelidir (Savran-Tonak, 1999: 145).

SONUÇ

A. Smith'in, D. Ricardo'nun ve diğer klasik ekonomi politikçilerin ÜOE ayırımı konusundaki görüşleri yanlış olmaktan öte, kapitalist üretim biçiminin bugünkü şartlarına uyarlanabilir değildir. Sermaye ile mübadele edilen emek ile gelire mübadele edilen emek ayırımı analizi önemini kaybetmiştir. Nitekim sermaye birikim sürecinde ÜOE ayırımına giden Smith, hizmet sektöründe çalışanların tümünün emeğini artık değer yaratmadıklarından üretken olmayan emek olarak kabul eder. Smith'in teorisini benimseyen Ricardo'da yaratılan artık-değere herhangi bir ilave katkı yapmadıklarını hatta yaratılan artık-değeri yok eden parazitler olarak gördüğü üretken olmayan kesimlerin emeğinin üretken olmadığını söyler. Marx ise, Smith'in sermaye için artık-değer üreten emek üretkendir yaklaşımını kabul etmekle birlikte, bazı hizmetleri gerçekleştiren emeğin (özellikle öğretmenler, mühendisler, muhasebeci, doktor vb.) metalaşma ve piyasalaşmasına bağlı olarak özel sektörde istihdam edilmesiyle bir kapitaliste artık-değer yaratması durumunda üretken emek olarak ele alınabileceğini savunmuştur. Böylece ÜOE kategorisini Smith'in dar tanımlamasından kurtararak genelleştirmiştir.

ÜOE ayırımının belirlenimi, emek-değeri, artık-değeri ve sömürü oranını dolayısıyla da sermaye birikimini analiz etmede önem arz edebilir. Küreselleşme süreciyle birlikte kapitalist üretim ilişkilerinin hızlanması, genişleyen sermaye birikimi sürecinde dolaşımı düzenleyen hizmet sektörünün giderek büyümesi çalışanların belli başlı kesimlerinin üretken olmayan emek olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Tabii ki büyük bir kitleyi oluşturan bu üretken olmayan emeğin sınıf mücadelesi içinde daha az önemli olduğu anlamına gelmemelidir. Aksine onlar da üretken emekçiler kadar kapitalist üretim biçiminin dayattığı sömürüye tabidir ve işçi sınıfının bir parçasıdır. Genel olarak üzerinde anlaşılan, üretken ve üretken olmayan emeği belirleyen ekonomik ölçütlerle, siyasal ve ideolojik koşullara bağlı olan işçi sınıfının biçimlenmesine ve üyeliğine sahip olma potansiyeli arasında basit bir ilişki yoktur. ÜOE ayırımının tartışılması ancak kapitalizmin küreselleşme ile sermaye birikiminin tarihsel süreçte izlediği yolu, dolaşım süreci lehine giderek genişlemesi, reel sermayeye oranla büyüyen para-sermayenin varlığı, yarattığı çevrimsel dalgalanmaların ve kapitalist krizlerin analizinde sağlam bir zemin oluşturabilir.

KAYNAKÇA

BERTHOUD, Arnaud (1977), "Marx et A. Smith & Aggrave; Propos de Travail Productif et de l'économie Politique", in *Marx et L'économie Politique*, Presses Universitaires de Grenoble, François Maspero, Paris.

- BLAUG Mark (1997), *Economic Theory in Retrospect*, fifth edition, Cambridge University Press, UK.
- BURAWAY, Micheal and Eric Olin WRİGHT (2001), "Sociological Marxism", www.ssc.wisc.edu/Wright/SocMarx.pdf. (Erişim Tarihi 25.08.2010).
- DENİS Henri (1973), *Ekonomik Doktrinler Tarihi I*, Çev.: A. Tokatlı, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- FINE Ben and Laurence HARRİS (1979), *Rereading Capital*, London, Macmillan
- FINE, Ben (1993), "Üretken Olan ve Üretken Olmayan Emek", *Marxist Düşünce Sözlüğü*, Der. M. Tunçay, Çev.: A. Suner, İletişim Yayınları, İstanbul, 588-589.
- GOUGH, Ian (1972), "Marx's Theory of Productive and Unproductive Labor" *New Left Review*, No: 76 Nov-Dec., 47-72.
- GOUGH, Ian (1973), "On Productive and Unproductive Labor A Reply", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, Winter, 1973, 68-73
- KARAHANOGULLARI, Yiğit (2006), "Marksist İktisatta Üretken Emek/Üretken Olmayan Emek Tartışmasına Dair Bir Değerlendirme", *Mülkiye Dergisi*, C. XXX, Sayı 250, 81-95
- KARAHANOGULLARI, Yiğit (2008), "Marx'ta Üretken Emek Kategorisi Ve 1988-2006 Dönemi Türkiye Ekonomisi İçin Ampirik Bulgular", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 63, Sayı 2, 117-142
- KARAHANOGULLARI, Yiğit (2009), *Marx'ın Değeri Ölçülebilir Mi? 1998-2006 Türkiyesi İçin Ampirik Bir Deneme*, Yordam Yayınları, İstanbul.
- KARAKOÇ, Oktay (1990), "Üretken Emek-Üretken Olmayan Emek Ayrımı Üzerine: A.Smith ve K.Marx", *Yayınlanmamış Seminer Çalışması*, İstanbul.
- MARX, Karl (1978), *Kapital C.I.*, 2.Basım, Çev.: A. Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- MARX, Karl (1979), *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, 4. Basım, Çev.: S. Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- MARX, Karl (1998), *Artık Değer Teorileri I-Kitap*, Çev.: Y. Fincancı, Sol Yayınları, Ankara.
- MARX, Karl (1999a), *Kapital' Ek: Dolaysız Üretim Süreçlerinin Sonuçları*, Çev.: M. Topal, Ceylan Yayınları, İstanbul.
- MARX, Karl (1999b), *Grundrisse I-Kitap*, Çev.: A. Gelen, Sol Yayınları, Ankara.
- RICARDO, David (1997), *Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çev.: T. Ertan, Belge Yayınları, İstanbul.
- ROUBINE, Isaak I. (1978), *Essais sur la théorie de la valeur de Marx*, 3 e Éditions, Presses Universitaires de Grenoble, François Maspero, Paris
- SAVAŞ Vural F. (2000), *İktisadın Tarihi*, 4 Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- SAVRAN, Sungur and E. Ahmet TONAK (1999), "Productive and Unproductive Labor: An Attempt at Clarification and Classification", *Capital & Class*, No: 68, Summer, 113-152.
- SELİK, Mehmet (1988), *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*, 4 Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul

SMITH, Adam (1985), *Ulusların Zenginliği*, Çev.: A.Yunus-M.Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul.

SMITH, Adam (2007), *Ulusların Zenginliği 2*, Çev.: M. Saltoğlu, Palme Yayıncılık, Ankara.

NOTLAR

¹ Ana akım iktisat ve iktisatçılar: Adam Smith'den günümüze burjuva sınıfı lehine kârı maksimumlaştırmak amacıyla iktisat teorisine hâkim olmuş paradigmaları (klasik, neo klasik, keynesyen ve yeni klasik teori vb.) savunan ve bu iktisat paradigmalarının yaklaşımlarını ve yöntemlerini benimseyen iktisat ve iktisatçıların bütünü için kullanılmıştır.

² Bundan sonra Üretken ve üretken olmayan emek anlamında ÜOE kısaltması kullanılacaktır.

³ Marx'ın reel üretim faaliyetleri sonucu elde edilen artık değerden finanse edilerek yapılan ödemeler anlamındaki harcamalardır.